

«ՎԱՆ-ՏՈՍՊ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ

Բանալի բառեր – պաշտոնաթերթ, խմբագիր, հոդված, հրապարակում, Հայկական հարց, ռամկավար, գաղթական, կամավորական շարժում, պատերազմ, անկախություն

Հայաստանի առաջին Հանրապետության (այսուհետև՝ ՀԱՀ) պարբերական մամուլը դեռևս համակողմանի չի ուսումնասիրված՝ չնայած վերջին տարիներին նրա պատմությանը նվիրված որոշ հրապարակումների լույսընծայմանը¹: Տեսադաշտից դուրս է մնացել հատկապես ռամկավար մամուլի պատմությունը: Ընդ որում, ռամկավարներ ասելով նկատի ունենք **գաղափարական նույն հենքով ստեղծված և մարտավարական նույն գործելամիջոցներ որդեգրած** արևելահայ (Հայ Ժողովրդական կուսակցություն (այսուհետև՝ ՀԺԿ) և արևմտահայ (Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (այսուհետև՝ ՀՍՌԿ) ու Վերակազմյալ հնչակյան) կուսակցությունները:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության գոյության ընթացքում լույս տեսած ռամկավարների «Ժողովուրդ» և «Ժողովրդի ձայն» թերթերին զուգահեռ կարևոր դերակատարություն ուներ նաև ՀՍՌԿ-ի պաշտոնաթերթ «Վան-Տոսպը»:

ՀՍՌԿ-ն հիմնադրվել է 1908 թ. հոկտեմբերի 31-ին Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքում Արմենականների, Վերակազմյալ հնչակյանների, Գաղափարակցական միության ներկայացուցիչների և այլ կազմակերպությունների նախկին անդամների կողմից²: Ժողովրդի գերիշխանության վերդասակարգային դիրքերից գրված նրանց ծրագրում նշվում էր, որ ՀՍՌԿ-ն չի շեղվելու շուկայական տնտեսությունը կարգավորող հիմնական սկզբունքներից,

¹ Դրվատելի բացառություն են հետևյալ ուսումնասիրությունները. **Հակոբյան Ա.**, Հայաստանի հանրապետության պարբերական մամուլի պատմություն (1918-1920 թթ.), Երևան, 2005, **Ղազարյան Հ.**, Մշակութային ժառանգություն, Հայաստանի Առաջին հանրապետության մամուլը // «Բանբեր Հայաստանի գրադարանների», 2018, թիվ 4, էջ 7-17, **Սուքիասյան Հ.**, Փաստաթղթեր մամուլի հանդեպ Հայաստանի Առաջին հանրապետության քաղաքականության մասին (1919-1920 թթ.) // www.armenianculture.am, **Հակոբյան Թ.**, Մամուլը Հայաստանի Հանրապետության (1918-1920/21) շրջանում // civilnet.am, **Մխիթարյան Լ.**, Ժամանակաշրջանի հայելին // metsamorcity.do.am:

² ՀՍՌԿ-ի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Սարգսյան Ս.**, Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն // Հայ ազգային և Հայաստանի ու Անդրկովկասի սոցիալիստական կուսակցությունների պատմության ակնարկներ (1885-1914 թթ.), Երևան, 2003, էջ 110-130, *նույնի*՝ Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (1908-1921 թթ.), Երևան, 2009:

որոնցից կարևորագույնն էր հայտարարվում «Դրամագլխի, Աշխատութեան և Տաղանդի կամաւոր ընկերակցութիւնը»¹:

Ազգային հարցում ընդունելով «երկրին ամբողջութիւնը և քաղաքական անբաժանելիութիւնը՝ ՀՍՌԿ-ն, տուրք տալով թուրքական նենգ ու պատիր սահմանադրության խաբկանքին, հրաժարվում էր Հայաստանի անկախության գաղափարից և դիմում երիտթուրքերի հետ փոխզիջման: «Պահելով հանդերձ Օսմանեան հայրենիքին միութիւնը և ամբողջութիւնը», նշվում էր կուսակցության ծրագրում, «պարտին ոչ միայն պահպանել, այլև երաշխաւորուած տեսնել իրենց ազգային գոյութիւնը համահաւասար իրաւունքներու վրա կրթնած»²: Սակայն շուտով զգալով երիտթուրքերի մոտալուտ դավադրության վտանգը՝ ՀՍՌԿ-ն սկսում է փոխել իր քաղաքականությունը և ստիպված անցնել կիսալեզալ դրության (հատկապէս Վասպուրականում): Չնայած կուսակցության գործելակերպում նկատվող որոշ փոփոխություններին, այնուամենայնիվ ՀՍՌԿ-ն իր երկրորդ համագումարում (1913, Կ. Պոլիս) որոշեց ղեկավարվել առաջին համագումարի (1911, Կ. Պոլիս) որոշումներով և ծրագրային դրոյթներով: Կուսակցությունն իր դիրքորոշումը թե՛ Հայկական հարցում և թե՛ երիտթուրքերի քաղաքականության նկատմամբ պաշտոնապէս փոխեց միայն 1915 թ. Մեծ եղեռնից հետո:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ՀՍՌԿ ղեկավարության հիմնական ուժերն իրենց գործունէության կենտրոնը Կ. Պոլսից տեղափոխեցին Արևելյան Հայաստան, որտեղ սերտորեն գործակցում էին ՀԺԿ-ի հետ: 1919 թ. դեկտեմբերի 21-ին Երևանում հրավիրված ՀՍՌԿ շրջանային (Արևելյան Հայաստանի) երկրորդ համագումարը միացյալ և անկախ Հայաստանի ստեղծման համար պայքարելու մասին որոշում ընդունեց: Այդ նույն համագումարում որոշվեց նաև Վերակազմյալ հնչակյանների և Փարիզում կազմակերպված Ազատական միության հետ միավորվել մեկ կուսակցության մեջ: Սակայն ընդունված այդ որոշումներն օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով չիրականացվեցին: ՀՍՌԿ-ն կազմակերպչորեն բաղկացած էր Կենտրոնական ակումբից, տեղական ակումբներից և օթյակներից: Աշխարհագրական առումով միմյանց մոտ գտնվող ակումբները միանալով կազմում էին շրջանակներ: 1921 թ. հոկտեմբերի 1-ին ՀՍՌԿ-ն, ի թիվս այլ կուսակցությունների, հիմք դրեց մինչ օրս գործող Ռամկավար Ազատական կուսակցության:

ՀՍՌԿ-ն Թիֆլիսում հրատարակել է «Վան-Տոսպ» թերթը, որն այնուհետև՝ 1919-1920 թթ., «Հայաստանի ձայն» անունով լույս է տեսել Երևանում:

Նշենք, որ «Վան-Տոսպը» որպէս գրական, գիտական, հասարակական-քաղաքական, կրոնական թերթ (հետագայում՝ կիսամսյա, շաբաթական,

¹ ՌԱԿ հիմնական ծրագրեր, կանոնագրեր եւ վաւերագրեր, Պէյրուք, 1988, էջ 24:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 26:

եռօրյա և այլն) սկսել է լույս տեսնել դեռևս 1911 թ. Վանում՝ Հովհաննես Ավագյանի խմբագրապետությամբ: Տարբեր տարիների թերթի խմբագիրներ են եղել Հ. Ավագյանը, Կ. Միտալը (Շահինյան), Մ. Պալոյանը, Պ. Հովնանյանը, Ս. Ժամկոչյանը, Ա. Դարբինյանը, Վ. Պապիկյանը, Ա. Ավետիսյանը: Սկզբում պատասխանատու տնօրենն էր Միմոն Ժամկոչյանը, իսկ արտոնատերը՝ Ղազար Հարությունյանը: Քաղաքական իրադարձությունների և խմբագիրների փոփոխման պատճառով երբեմն փոխվել է նաև «Վան-Տոսպ»-ի բովանդակությունը:

Թերթը Վանում լույս ընծայելու **առաջին շրջանում** ուներ գրական-բանասիրական, պատմաագագրական ընդգծված բնույթ: Տպագրվում էին պատմագիտական հետազոտություններ, որոնցում լուսաբանվում էին Վան-Վասպուրականի հերոսական անցյալը, Ուրարտու-Արարատյան պետության պատմությունը, ինչպես նաև՝ ներկայացվում օտար ճանապարհորդների թողած խիստ արժեքավոր հուշերը դրանց մասին:

Թեև այդ մասին որևէ հայտարարություն չեղավ, սակայն 1912 թ. վերջերին թերթում տպագրված նյութերի բովանդակությունից ակնհայտ երևում է, որ այն դարձել է Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցության¹ Վասպուրականի շրջանակի պաշտոնաթերթը՝ արևմտահայ խելացի և հայրենասեր մտավորական Նշան Հակոբյանի խմբագրապետությամբ: Այս թվականից է սկսվում պարբերականի պատմության նոր շրջանը:

Թերթում սկսեցին աստիճանաբար լույս տեսնել քաղաքական բնույթի նյութեր, որոնց թվում հատկապես շատ էին ՀՍՌԿ-ին ընդդիմադիր կուսակցությունների և դրանց ենթակա այլ կառույցների հասցեին տարբեր առիթներով քննադատություն պարունակող հրապարակումները:

Նոր շրջանում առանձնանում է հատկապես 1913 թ. հունիսի 8-ին լույս տեսած թերթի 16-էջանոց 20-րդ համարը, որն ամբողջովին նվիրված էր «96ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ տասնեւթոնամեակին»²: «Դեպի գարթօնք», «Նահատակներին», «Ոսկե խոտը», «Թուոցիկ յիշողություններ», «1896-ի դասը», «Յուշեր 1896էն» և այլ հրապարակումների հեղինակները կսկիծով էին հիշում 1896 թ. տեղի ունեցած արյունալի դեպքերը, սակայն դրանցից ոչ միայն չէին հուսահատվում, այլև դրսևորելով աննկուն կորով և անմորմոք ցավից սեղմելով ատամները՝ փորձում էին հուշել, որ հուսահատվելու փոխարեն հարկ է դասեր քաղել կատարվածից, որպեսզի դրանք ապագայում չկրկնվեն:

1912 թ. Հայկական հարցի վերաբացման շրջանում, «Վան-Տոսպը» թերևս արևմտահայ իրականության մեջ ամենաակտիվ գավառական պարբերականն էր, որը պարբերաբար անդրադառնում էր այդ հիմնախնդրին: Ընդհանուր առմամբ ռամկավարները դեմ էին հեղափոխական կամ ապստամբա-

¹ Կուսակցության ամբողջական պատմությունը տե՛ս **Մարգարյան Ս.**, Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն:

² Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 08.06.1913:

կան ելույթներին¹ և պաշտպանում էին օսմանյան ժողովուրդների հետ հայ բնակչության հարաբերությունների խաղաղ և անարյուն զարգացման գաղափարը: Բնականաբար նրանց պաշտոնաթերթը ևս հանդես էր գալիս չափավոր պահանջներով: «Վան-Տոսպը» կողմնակից էր հասարակության աստիճանական զարգացմանը՝ «դեմ գնալով ամեն տեսակ ծայրայեղություններու, որոնք աջէն կուգան, թե ձախէն՝ միևնոյնն է»²: Թերթի հեղինակները քննադատում էին բոլոր նրանց, ովքեր Արևմտյան Հայաստանում սոցիալիզմ էին քարոզում և գտնում, որ այդ գաղափարները այնտեղ առայժմ ժամանակավրեպ էին և վնասից բացի որևէ օգուտ չէին կարող բերել: Հատկապես տնտեսության մեջ ժամանակավրեպ համարելով և մերժելով սոցիալիստական տեսությունը՝ նրանք գտնում էին, որ արևմտահայ իրականությանը բնորոշ կարող են լինել միայն կապիտալիստական կարգերը:

Թերթի 1913 և հատկապես 1914 թվականների համարներն ուսումնասիրելիս ակնհայտ է դառնում, որ «Վան-Տոսպը» ամբողջովին զգում էր արևմտահայության զարկերակը: Այն նյութեր էր տպագրում հայության գլխին օր օրի խտացող վտանգավոր զարգացումների մասին: Զգոնության և սին ու պատիր խոստումներին տուրք չտալու կոչերն ու հորդորները շարունակվում էին համարից համար: Պարբերականին այս ժամանակաշրջանում հատուկ էին իրականության ռեալ զգացողությունը, երիտթուրքերի կեղծ խոստումներին հավատ չնձայելը և ամենակարևորը՝ հայության գոյությանն սպառնացող վտանգին դիմագրավելու համար ինքնապաշտպանության գործին պատրաստ լինելու զգացողությունը: Թերթն այդ շրջանում իր էջերում մեծ տեղ էր հատկացնում երիտթուրքերի հայահալած գործելակերպի, գոյատևման համար արևմտահայության մղած պայքարի և ազատության ուղիների որոնումների լուսաբանմանը:

Ի դեպ, իրականությանը չի համապատասխանում այն պնդումը, թե իբր «1914 թ. բռնկված առաջին համաշխարհային պատերազմի ու հայության մեծագույն դժբախտության՝ Մեծ եղեռնի հետևանքով «Վան-Տոսպը» առժամանակ դադարեց լույս տեսնելուց»³: Իրականում 1914 թ. լույս է տեսել թերթի ինը համար, իսկ 1915 թ.՝ Վանում՝ որպես եռօրյա թերթ՝ երկու և Թիֆլիսում արդեն՝ հինգ համար⁴: Ընդ որում, բավական հարուստ բովանդակություն ունի հատկապես 1915 թ. հունիսի 30-ին լույս տեսած թիվ 13 (105)-ը: «Օրուան պահանջները», «Ապրուստի սղութիւնը Վանի մէջ», «Վասպուրականը մեծ աղէտից յետոյ», «Կարմիր ամիսը» վերնագրերով ծավալուն հրա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 4033, ց. 7, գ. 11, թ. 1-2, «Մշակ», 13. IV.1917:

² Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 15.06.1913:

³ Տե՛ս Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900-1922, հ. 2, Երևան, 2017, էջ 648:

⁴ Համենայն դեպս մեզ հաջողվեց գտնել այդքանը, իսկ թե այդ ժամանակաշրջանում այլ համարներ լույս են տեսել արդյոք, մենք հակված ենք կարծելու, որ ոչ:

պարակումների հեղինակներ Ե. Ռշտունին, Ե. Վարդանյանը, Սուրենը և այլք, ատամները սեղմելով, սակայն իրականության զգացողությունը չկորցնելով, փորձում են ժողովրդին հույս ներարկել ապագայի նկատմամբ, ապրելու ու արարելու կորովը չկորցնել նույնիսկ այդ դժվարագույն պայմաններում: Առօրյա դժվարությունները ներկայացնելով հանդերձ՝ հողվածագիրները փորձում էին մատնանշել դրանք հաղթահարելու ուղիները:

1915 թ. աշնանը ռամկավարները, Թիֆլիսում ձեռնամուխ են լինում «Վան-Տոսպ» պաշտոնաթերթի հրատարակմանը, սակայն նյութական սուղ վիճակը թույլ չի տալիս դա անմիջապես կազմակերպել: ՀՍՌԿ-ի տեղական ղեկավարները դիմում են կուսակցության Ամերիկայի շրջանակին, որտեղից պատասխան են ստանում միայն երկու ամիս անց: Մինչ Ամերիկայից ուղարկված դրամը տեղ կհասներ, Ռոստովից նյութապես օգնում են Տիգրան Թյությունճյանը և այլ ռամկավարներ: 1915 թ. նոյեմբերին «Վան-Տոսպը», որը պատերազմի պատճառով առժամանակ դադարել էր լույս տեսնելուց, իբրև հասարակական, քաղաքական, գրական շաբաթաթերթ, «իբրև իր փախստական եղբայրակիցներու օրգան» սկսեց վերահրատարակվել Թիֆլիսում¹, «Էպոխա» տպագրատանը: Այդ պահից սկսած, մեր կարծիքով, սկսվում է թերթի **նոր շրջանի երկրորդ փուլը**:

Թերթի գլխավոր խմբագիրն էր Տիգրան Նազարյանը, իսկ պատասխանատուն՝ Արտակ Դարբինյանը: Այս շրջանում աչք է շոյում թերթի գեղեցիկ ձևավորումը, մասնավորապես ամբողջ համարի նյութերի վերնագրերի ներկայացումը «Բովանդակութիւն» վերտառությամբ: Պարբերականն ուներ «Խմբագրական», «Գրական երկեր», «Մամուլ», «Ներքին տեսութիւն», «Արտաքին տեսութիւն», «Շաբաթական լուրեր», «Յայտարարութիւններ», «Այլ և Այլք» կայուն և երբեմն-երբեմն հանդիպող մի քանի խորագրեր:

«Վան-Տոսպի» առաջին համարի առաջնորդում ներկայացվում էին պարբերականի նպատակները. Ա) «Հրդեհուող» հայրենիքի մոխիրների տակից լսվող տառապանքի ճիչն ու բողոքը հասցնել աշխարհի հայությանը և նրա բոլոր բարեկամների ու թշնամիների «մտքին ու սրտին»: «Վան-Տոսպը» պետք է լիներ թուրքահայության տառապանքների հայելին, նրա տանջանքների արձագանքը, իսկ նրա մտասևեռման կենտրոնը, ինչպես նպատակադրում էին թերթի հրատարակիչները, ընդհանրապես մեր ազգային կյանքը և «մասնաւորապէս տաճկահայ հարցը մշտապէս բարձրացնելն ու աշխարհիս համար պարզ դարձնելը»²: Բ) Ինչպես նաև՝ «Կովկասահայութեան առջեւ

¹ ՀԱԱ, ֆ. 424, ց. 1, գ. 43, էջ 1: Տե՛ս նաև **Սարգսյան Ս.**, Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն, էջ 146: Թերթի խմբագրության հասցեն էր՝ Գոլովինսկայա պող. 41, իսկ հեռախոսի համարը՝ 16-90:

² **Դարբինեան Ա.**, Հայ ազատագրական շարժման օրերեն, Երևան, 2003, էջ 336:

պարզել տաճկահայերի ազատագրութեան գործում ռուսահայ բոլոր կուսակցութիւններու և խավերու ունեցած բացասական դերը (հնչակեաններ, դաշնակցականներ, մշակականներ...)¹: Ա. Դարբինյանն ընդգծում էր, որ պատասխանատվությունից զերծ էին մնալու «փոքրաթիւ ընկերվարականները (սոցիալ-դեմոկրատները և սոցիալ-հեղափոխականները), որոնք սկզբից դեմ էին ռուսահայերու միջամտութեանը թրքահայ շարժման մեջ»²: Սա, ինչպէս իրավամբ նշել է հայ մամուլի գիտակ Խ. Բարսեղյանը³, հետևանք էր այն բանի, որ որոշ արևմտահայ ռամկավար գործիչներ, տվյալ պահին դեպքերի թարմ տպավորությունների ազդեցության ներքո դառնացած ու հուսահատված, երբեմն հիմնավոր, իսկ երբեմն անապացույց մեղադրանքներ էին ներկայացնում քաղաքական մյուս ուժերի և կուսակցությունների հասցեին: Գ) Մասնավորապէս պարզել ՀՅԴ պատասխանատվությունը «Կամաւորական շարժման՝ թուրքահայութեան գլխուն պայթած աննախընթաց աղէտին մէջ»⁴: Նրանք կարծես այքաթող էին անում այն կարևոր հանգամանքը, որ կամավորական շարժմանը մասնակցել էին նաև այլ քաղաքական ուժեր, այդ թվում նաև իրենք՝ ռամկավարները: Դ) «Կովկասում ապաստանած շուրջ 250 հազար թուրքահայ գաղթականների ցավերուն արձագանգ դառնալ և դարման փնտրել»⁵: Այն է՝ ռամկավարները նպատակ ունեին մամուլի միջոցով կովկասահայության լայն զանգվածներին ներգրավել գաղթականության օգնության գործում:

«Վան-Տոսպի» առաջին համարի առաջնորդողում նշվում էր նաև, որ «տաճկահայութեան ողջակիզման ողջ պատասխանատվութիւնն ընկնում է երիտթուրքերի վրա»⁶: Այնուհետև պարզաբանվում էր, որ իբրև թուրքահայ իրականության ծնունդ և նույն «թիւրքահայութեան ձայն», թերթը դառնալու է նրա «տառապանքների աւանդապահ հայելին», իսկ մտասևեռման կենտրոնը՝ «տաճկահայ հարցը կլինի»⁷:

Շարունակելով նույն ոգով՝ «Օրուան ստիպողական պահանջները» հոդվածի հեղինակ Մ. Մինասյանը նշում է, որ այն ճգնաժամը, որի միջով անցնում են հայերը, ահավոր է և բախտորոշ: Միաժամանակ դրանք «փորձանշաններ են անհատական կամ ազգային կեանքերու մէջ»⁸: Հեղինակն օրվա գլխավոր պահանջ է համարում զթասրտությունն ու բարությունը, որպէսզի

¹ Դարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 336:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900-1922, հ. 2, էջ 650:

⁴ Դարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 337:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ «Վան-Տոսպ», 29.11.1915:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

հնարավոր լինի պահպանել ցեղասպանությունից հրաշքով փրկված հայության բեկորներին:

Արևմտահայ նշանավոր մտավորական Վ. Պապիկյանը, «Դուրս եկեք կախարդական շրջագծից» ծավալուն հոդվածում ցավով արձանագրելով, որ «ծանր ճգնաժամ է հայ ազգի համար», կոչ էր անում բոլորին չկորցնել հոգու կորովը, դադարել հավատալ կեղծ բարեկամների սին խոստումներին և եզրակացնում. «Ժամանակն է դուրս գալ անվերջ խօսքերի կախարդական շրջագծից և ուժին ուժ հակադրել»¹:

Երկրորդ փուլում «Վան-Տոսպը» ներկայացրել է նաև Առաջին աշխարհամարտի ընթացքը, Արևմտյան Հայաստանի ազատագրված շրջանների կյանքը, փրկված արևմտահայության տեղավորմանն ու որբերի պատսպարմանն ուղղված հայկական և օտար ընկերությունների գործունեությունը: Այս շրջանում պարբերականը կարևորել է հայ ժողովրդի երկու հատվածների փոխադարձ ճանաչումն ու մերձեցումը, ակտիվ պայքար մղել դրանք խաթարող քաղաքական ուժերի դեմ:

Մինչ այդ կամավորական շարժումը քննադատող ռամկավարները, որոնք արդեն տևական ժամանակ հրաժարվել էին Սահմանադրական ինքնավանդանույնից, հայկական կոտորածներին զուգընթաց կտրուկ փոխեցին իրենց վերաբերմունքը և որոշեցին սատարել կամավորական շարժմանն ու ձեռնարկեցին գործնական քայլեր: 1915 թ. հունիսին ՀՍՌԿ Ամերիկայի նահանգային վարչությունը կովկասահայության կամավորական շարժմանն աջակցելու նպատակով նամակ-շրջաբերականով դիմում է իր ակումբներին: Դրանում կոչ էր արվում դրամական և այլ հնարավոր միջոցներ հանգանակել, ինչպես նաև մարտական խմբեր հավաքագրել և ուղարկել Երկիր²:

Ռամկավարների շրջանում նոր հույսեր է արթնացնում ռուսական բանակի կողմից Վանի վերագրավումը³: Նրանց և մշակականների նախաձեռնությամբ 1915 թ. սեպտեմբերի վերջին Թիֆլիսում տեղի է ունենում խորհրդակցություն, որին մասնակցում են «Մշակի» կողմից Հ. Առաքելյանը, պրոֆեսորներ Ստ. Մալխասյանը, Լ. Եզիկյանը, Պետական դոմայի անդամ Մ. Պապաջանյանը, ռամկավարներից՝ Ա. Եկարյանը, Հ. Գույումջյանը, պրոֆեսոր Հ. Մինասյանը, Հ. Կաքավյանը, Ռ. Հովնանյանը և ուրիշներ: Այստեղ որոշում են կազմել վերագրավված Վանի վարչական և պաշտոնական

¹ «Վան-Տոսպ», 29.11.1915:

² Տե՛ս «Պայքար», Բոստոն, 23.12.1958:

³ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Վանի գրավման և խորհրդավոր նահանջների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Դարբինյան Ա.**, նշվ. աշխ., **Եկարեան Ա.**, Հուշեր Արմենակ Եկարեանի, Գահիրե, 1947, **Մանուկյան Ա.**, Հուշեր, Երևան, 1990, **Ա-Ղո**, Մեծ դեպքեր Վասպուրականում 1914-1915 թթ., Երևան, 1917, **Սահակյան Ռ.**, Արևմտահայության ցեղասպանությունը և ինքնապաշտպանական կռիվները 1915 թվականին, Երևան, 2005, **Մարգարյան Մ.**, 1885-1908 թթ. հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարը արմենական գործիչների գնահատմամբ, Երևան, 2010 և այլն:

հատուկ մարմին, որի հսկողությանը պետք է ենթարկվեին նաև արևմտահայ մյուս գրավված տարածքները: Այն ստանում է «Հայաստանի Վերաշինաց յանձնաժողով» անունը (այսուհետև՝ ՀՎՀ)¹: Տեղեկացնելով այդ մասին «Վան-Տոսպը» գրում էր, որ այդ հանձնաժողովի նպատակն է «աջակցել թիրքահայ մտաւորականներին՝ հայրենիքի վերաշինութեան սուրբ գործին»²:

ՀՄՌԿ ղեկավարներն այդ օրերին ակտիվորեն շփվում էին կովկասահայության տարբեր շրջանակների և գործիչների հետ՝ հետապնդելով «թրքահայ փախստականութեան համար օգնութեան միջոցներ» փնտրելու նպատակ³: «Մեր անելիքը և ապագան» վերլուծական առաջնորդողում «Վան-Տոսպը» գրում էր, որ ստեղծված պայմաններում հայության բոլոր խավերը պետք է անդուլ աշխատանքով սպիացնեն վերքերը: Օգտագործելով «աշխատանք» բառը՝ հողվածագիրը նկատի ուներ այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք էին օրինակ՝ տնտեսության վերականգնման գործում գյուղացիությանն օժանդակելը, դպրոցներ բացելը և մատաղ սերնդին հայրենասիրության ոգով դաստիարակելը, և որ անչափ կարևոր էր՝ «հոգետր հայրենիքի՝ մամուլին ու գրականութեան զարգացումը», ասելիքը եզրափակում էր հեղինակը⁴:

Թերթը մշտապես իր էջերում բարձրացնում էր նաև Արևելյան Հայաստանում, Ռուսաստանի տարբեր վայրերում գաղթականների վիճակի հարցը և ցույց տալիս, որ կատարվում են որոշակի քայլեր. բացվում են դպրոցներ, որբանոցներ, շեշտվում ամերիկահայության ֆինանսական մեծաքանակ օգնությունը և ընդհանրապես բոլոր նպաստամատույց մարմինների գործունեությունը: Բավական մանրակրկիտ լուսաբանվում էր Վանի և շրջակա գյուղերի կյանքը, հայրենի օջախներ վերադարձած հայության դրությունը, նրանց կարիքները և այլ հարցեր:

«Վան-Տոսպը» հաճախ էր անդրադառնում ամերիկյան միսիոներներին և շնորհակալությամբ մատնանշում նրանց կատարած հիրավի մարդասիրկիչ աշխատանքը հատկապես որբախնամ գործում: Ընդգծվում էր մասնավորապես ամերիկյան նշանավոր դոկտորներ Ռեյնոլդսի, Ուիլսոնի և Մեքքալմի գործունեությունը, նրանց խանդավառությունը հայերի յուրաքանչյուր հաջողության համար, իսկ ժողովրդի օրհասական բռպներին՝ նրանց սիրալիր, հոգատար վերաբերմունքը: «Երբ տաճկահայ գաղթականութիւնը Կովկաս թափուեցաւ, Ամերիկայի մարդասերները չմոռացան զայն իր թշուառութեան մէջ,– գրում է «Վան-Տոսպը»,– իսկոյն հանգանակեցին խոշոր գումարներ և յատուկ պատուիրակութեան մը յանձնելով Կովկաս խրկեցին»⁵: Իսկ երբ սկսվեց գաղթականների վերադարձը հայրենիք, վերոհիշյալ միսիոներները

¹ Տե՛ս «Պայքար», 23.12.1958, **Դարբինեան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 340:

² Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 29.11.1915:

³ Տե՛ս **Դարբինեան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 340:

⁴ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 12.06.1915:

⁵ Նույն տեղում:

անմիջապես «Պարսկաստանն էգներ գնելով երկիր մտցուցին և սկսան բաժնել գյուղացիության, կապելու համար հայ ազգի արմատը իր կենսատու հողին հետ»¹: Ի դեպ նկատենք, որ միսիոներների գերխնդիրը բոլորովին այլ էր, որը դուրս է մնում մեր հետաքրքրության շրջանակներից: Բայց որ նրանք հայանպաստ զգալի քայլեր կատարեցին, անվիճելի է և միանգամայն արժանի դրվատանքի:

1915 թ. սեպտեմբերին Թիֆլիսում գումարվում է միջկուսակցական խորհրդածոդով (մինչ այդ այդպիսի ժողով գումարվել էր 1915 թ. մայիսի 20-ին Ալեքսանդրիայում), որտեղ մասնավորապես հնչակյանների հետ չի հաջողվում գաղթականության հարցում համաձայնության հանգել: Սակայն ռամկավարները երբեք համագործակցության հույսը չէին կորցնում: Ավելին, անդրադառնալով հիմնախնդրին, «Վան-Տոսպը» գրում էր, որ թուրքահայ գաղթականներն իրավունք ունեն կովկասահայ պատգամավորներից ակնկալել, որ վերջիններս իրենց հարցը պատշաճ կերպով կբարձրացնեն Ռուսաստանի Պետական դումայում: Դա մասնավորապես վերաբերում էր Մ. Պապաջանյանին, որի հետ ռամկավար գործիչների մեծ մասը սերտ հարաբերություններ ուներ²:

«Վան-Տոսպը» երբ սկսեց հրատարակվել Թիֆլիսում, այլ հիմնախնդիրների շարքում կարևոր համարեց բողոքել այնպիսի խնամակալության դեմ, որը ռուսահայ մտավորականության մեծ մասը դարից ի վեր տարածել էր արևմտահայերի վրա՝ իր ձեռքում պահելով նրանց ազատագրական շարժման դեկավարության մենաշնորհը³: Պարբերականը գրում էր, որ երբեմն արևմտահայերի ճակատագիրը տնօրինել են կովկասահայ այնպիսի գործիչներ, որոնք նույնիսկ տեղյակ չեն եղել հայոց պատմությանը, նույնիսկ հայերեն խոսել, գրել ու կարդալ չեն իմացել: Ուստի բնական է, որ նման անձինք չպետք է կարողանային հասկանալ օրվա պահանջները և ըմբռնել պատմական հանգամանքները:

Հատկապես պատերազմի դժվար տարիներին թե՛ այլ կուսակցությունների և թե՛ ռամկավարների ու մյուսների միջև խիստ սրվել էր միջկուսակցական անհանդուրժողականությունը: Կուսակցական պաշտոնաթերթերում միմյանց հասցեին անհարգալից պիտակների պակաս չէր զգացվում: «Վան-Տոսպի» քննադատությունը հիմնականում ուղղված էր ՀՅԴ-ի դեմ: Ընդգծենք այն հանգամանքը, որ ռամկավարները քննադատության թիրախ էին դարձրել ոչ թե Դաշնակցությանն ընդհանրապես, այլ նրա գործելակերպի մի շարք ոչ արդյունավետ դրսևորումները: Մասնավորապես քննադատվում էին այնպիսի բացասական երևույթներ, ինչպիսիք էին ցուցամոլությունը,

¹ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 12.06.1915:

² Տե՛ս **Ավագյան Գ.**, Միքայել Պապաջանյանի հասարակական-քաղաքական գործունեությունը, Երևան, 2009, էջ 27:

³ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 04.09.1916:

փառասիրությունը, ամեն ինչ իրենց վերագրելու մոլուցքը, եկեղեցու նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքը, անհանդուրժողականությունը մյուս կուսակցությունների նկատմամբ և այլն:

«Դուրս եկէք կախարդական շրջանից» հոդվածում Վարդան Պապիկյանը հայության կրած անդուլ տառապանքների համար մեղքի բաժին էր հատկացնում նաև հայկական կուսակցություններին և նրանց գործունեությանը: Նա գտնում էր, որ հարկավոր է «օգտուել անցեալի փորձառութիւններից և ձեռք քաշել հին սխալներից՝ ցուցադրական ելոյթներ և անհանդուրժողականութիւն, բայց ոչ գործունեութեան միջոցից»¹: Այսինքն՝ հեղինակը ակտիվ պայքարի կուսակցական մարտավարության կողմնակիցն էր և դեմ էր ցուցամոլությանը: Գտնելով, որ հայ ժողովրդի ճակատագիրը պիտի վարեն կազմակերպված մարմինները, նա ցույց էր տալիս, որ նման կազմակերպությունը պետք է լինի դեմոկրատական, ազատական բնույթի, որի նպատակը չպետք է լիներ հասարակության արդի կառուցվածքի փոփոխությունը, ինչպես այդ արել էին հայոց մեջ գործող մի քանի կուսակցություններ, որոնք հավակնություն ունեին հայ ժողովրդի ազգային իրավունքները «ձեռք ձգելուց զատ յեղաշրջել նրա սոցիալական կարգերը»²: Հեղինակի կարծիքով՝ հայ ժողովրդի անելանելի վիճակում հարկավոր էր օգտագործել բոլոր խավերի հնարավորությունները՝ նախ ազգի գոյությունն ապահովելու համար, իսկ սոցիալական վերափոխությունների կոչերը (որոնցով հանդես էին գալիս ՄԴՀ և ՀՅԴ կուսակցությունները) ժամանակավրեպ էին և ապագայի խնդիր: Հոդվածագիրը դատապարտում էր նաև նրանց, ովքեր ազգային խնդիրներում որդեգրում էին չեզոք դիրքորոշում: Այդպիսիք «արժանի են խորին արհամարհանքի», քանի որ փակում են իրենց աչքերը՝ չարիքի դեմ կռվելու փոխարեն, և «բաւականանում են միայն քննադատելով»:

ՀՄԲ կուսակցությունը շարունակում էր առաջ մղել համերաշխության և համագործակցության խնդիրը: «Վան-Տոսպը» հրապարակում է արևմտահայ նշանավոր մտավորական Արշակ Չոպանյանի³ հայտնի նամակը, որով նա կոչ էր անում բոլոր կուսակցություններին «առժամանակ մոռնալ վեճ ու կռիւ և համերաշխուել դարմանելու վերքերը»⁴: Ռամկավարները գտնում էին նաև, որ, բացի կուսակցություններից, իրենց ուժերը պետք է միավորեն նաև բարեգործական մարմինները: Այս առումով «Վան-Տոսպը» գրում էր. «Ունինք բազմաթիւ գաղթական մարմիններ: Եղբայրական օգնութիւնը, Բաքուի կոմիտէները և Կանանց, Օրիորդաց և այլ բազմապիսի միութիւններ, աւելա-

¹ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 29.11.1915:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Արշակ Չոպանյանի մասին մանրամասն տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, Արշակ Չոպանյան, Երևան, 1987:

⁴ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 07.02.1916:

ցած դէռ օտար մարմիններ, որոնք բոլորն էլ նոյն նպատակի կը ծառայեն»¹, և կոչ էր անում միավորվել ու համախմբել դրանց աշխատանքը:

ՀՄՌԿ-ի հնաբնակ Վ. Պապիկյանը «Վան-Տոսպում» «Հայկական հարցին շուրջ» հետաքրքրական վերլուծականում, հետադարձ հայացք գցելով Հայկական հարցի անցած ուղու վրա, փորձում էր այն վերաիմաստավորել: Արտահայտելով ռամկավարների տեսակետներն այդ հարցում՝ հոդվածագիրը միանշանակ չէր դիտում եվրոպական դիվանագիտության դերը Հայկական խնդրում. բացարձակորեն չէր արդարացնում և դատապարտում նրա միջամտությունը այդ հարցում, այլ փորձում էր ամեն ինչ տեսնել իր տեղի ու ժամանակի համատեքստում: «Կարելի՞ է քննադատել օտար դիվանագիտութեանը դիմելու հայերի քայլը», հարցնում էր Պապիկյանը, և ինքն էլ պատասխանում, որ այդ օրերին կարելի էր, բայց մինչև եղեռնը չէր կարող հայ ժողովուրդը ունենալ ավելի քաղաքական իմաստություն և գուշակել հեռավոր ապագան. «Չէ՞ որ ժողովուրդներն էլ ունենին իրենց անփորձութեան շրջանները, որոնց մէջ նրանց գործած արարքները կարելի չէ չափել յետագայ տարիների չափով»²:

Հոդվածագիրը ցույց էր տալիս նաև, որ հետագա տարիներին հայերն արդեն համոզվեցին, որ Եվրոպան չէր փրկելու իրենց, բայց ընդգծում էր նաև, որ «Եվրոպայի սարսափն էր միայն, որ արգելում էր թուրքին մահացու վերջին հարուածը հասցնելու հայ ժողովրդի գլխին»³: Նա չէր մեղադրում Պոդոս Նուբարին եվրոպական երկրներին բարենորոգումների համար դիմելու համար, գտնում էր, որ «այն չէր կարող վնասակար հետեւանք ունենալ և կարող էր նոյնիսկ որոշ օգուտ բերել, եթէ չլինէր պատերազմը»⁴: Մակայն հեղինակի այն հոռետեսական հարցին, թե «ո՞ր հանճարեղը կարող էր գուշակել, թե իտալական ու բալկանեան պատերազմներից յետոյ յաջորդ տարին պիտի բռնկէր ցնորք դարձած ընդհանուր պատերազմը և Թուրքիան իր ձեռքերը պիտի գտնէր բոլորովին ազատ», կարելի է վստահաբար պատասխանել, որ հենց Օսմանյան սահմանադրության շրջանում, հատկապես Ադանայի կոտորածից հետո, արևմտահայ հասարակության մեջ արմատավորվում էր այն մտայնությունը, որ հետագա աղետներից փրկվելու համար նախ անհրաժեշտ էր զարկ տալ ինքնապաշտպանությանը և ապավինել սեփական ուժերին: Հենց ռամկավարների՝ հատկապես վասպուրականցի, շրջանում միայն զգալի թվով գործիչներ արդեն հանգել էին այդ մտքին և ձեռնամուխ եղել ինքնապաշտպանության գործին: Շարունակելով թեման՝ հեղինակը ցավով էր նշում, որ դիվանագիտական գործունեությամբ տարվելով և «կառավարություններին ռոմանտիկ առաքելութիւններ վերագրելով»՝ մենք մո-

¹ «Վան-Տոսպ», 21.02.1916:

² Նույն տեղում, 24.01.1916:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

ռացանք «ուժերի իրական յարաբերությունը» և, փոխանակ ողջամիտ հաշվարկին ապավինելու և վտանգավոր արկածախնդրությունների մեջ չմտնելու, տուրք տվեցինք զգացմունքներին, կազմակերպեցինք կամավորական խմբեր և փորձեցինք ապստամբություն բարձրացնել:

Ամփոփելով Պապիկյանը եզրակացնում էր, որ Արևմտյան Հայաստանում ապստամբական շարժումներ տեղի չեն ունեցել. դա թուրքական կողմի, նրա դիվանագիտության ստեղծածն էր, իսկ հայերը ջանացել են միայն թուրքական հալածանքների ու հարստահարումների դեմ ինքնապաշտպանության դիմել: Իսկ ինչ վերաբերում էր կամավորական շարժմանն ու հայկական կոտորածներին, ապա նա իրավացիորեն գտնում էր, որ «մեր պարտքն էր խուսափել թշնամուն որեւէ առիթ ներկայանալուց և գործել ծայրայեղ աչալրջութեամբ, բայց այդպէս չստացուեց: Աղմուկով, ցոյցով, սահմանից այն կողմի վիճակը հաշուի չառնելով, լայն խորհրդակցութեան չենթարկած գործ ձեռնարկուեց և յանգեցրեց կատարուած իրողութեանը»¹: Միննույն ժամանակ հեղինակը շեշտում էր, որ կոտորածները տեղի էին ունենալու նաև անկախ վերոհիշյալ հանգամանքներից, պարզապէս «մեր պարտքն էր առաւել զգօս լինել, որը չեղաւ»²: Այստեղ հարկ է նկատել, որ ռամկավարներն իրենց քննադատության մեջ մոռանում էին, որ հայության ճակատագիրը ոչ թէ հայերն ու նրանց կուսակցություններն էին տնօրինում, այլ մեծ տերություններն իրենց քաղաքական շահախնդրություններով: Տերություններ, որոնց խղճին է ընկնում մեր ժողովրդին հասած մեծագույն դժբախտությունը:

Վերջում Պապիկյանը, որպէս հետագա գործունեության ձև, արևմտահայերին ու արևելահայերին առաջարկում էր գործել տարբեր ուղղություններով, այսինքն՝ «Երկրի» գործերում առաջնությունը թողնել արևմտահայերին, իսկ Կովկասում՝ արևելահայերին, «տեղացին աւելի լաւ կիմանար տեղանքը»: Եվ սա ամբողջ ՀՄՌ կուսակցության տեսակետն էր այդ շրջանում:

Նշենք, որ նկատի ունենալով հայ ազգային-ազատագրական շարժման հանդէպ Ռուսական կայսրության թշնամական քաղաքականությունը՝ «Վան-Տոսպը» ազատագրական հույսեր չի կապել Արևմտյան Հայաստանի ռուսական գրավման հետ: Թերթը չի հավատացել երիտթուրքերի՝ բարենորոգումներ իրագործելու խոստումներին, մերկացրել է նրանց ներքին և արտաքին քաղաքականությունը, դատապարտել հայկական կոտորածների գաղափարական նախապատրաստությունը և Հայկական հարցի լուծումը տեսել հայերի պայքարի մեջ: Իսկ թիֆլիսյան շրջանում «Վան-Տոսպը» հանդէս է եկել իբրև Արևմտյան Հայաստանից փախստականների իղձերի արտահայտիչ, մեծ տեղ հատկացրել դեռևս Վանում մնացած հայերի թշվառ

¹ Տե՛ս «Վան-Տոսպ», 24.01.1916:

² Տե՛ս նույն տեղում:

վիճակին, Արևելյան Հայաստանում հաստատված վանեցիների կյանքի լուսաբանմանը, փորձել է կազմակերպված բնույթ հաղորդել գաղթականներին օգնություն ցույց տալու գործին, բացահայտել Վանի շրջանում ռուսական հրամանատարության հակահայկական տրամադրվածությունը:

Թերթը ողջունեց «մեծ և անարյուն ու բոլոր ժողովուրդներին ազատություն» բերած¹ 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունը և աջակցություն հայտնեց «միակ օրինավոր իշխանություն» Ժամանակավոր կառավարությանը: Քննադատեց «Թուրքահայաստանի մասին» խորհրդային դեկրետը՝ գտնելով, որ կործանման եզրին կանգնած և իր հայրենիքից արտաքսվող ու կոտորվող հայ ժողովրդի համար ավելորդ է դառնում ազգային ինքնորոշման իրավունքը: Պարբերականի տեսաբանները հույս ունեին, որ Հայկական հարցն արդարացի լուծում կստանա Անտանտի երկրների օգնությամբ:

Թերթն ունեցել է «Ներքին տեսութիւն», «Արտաքին տեսութիւն», «Շաբաթական լուրեր», «Մամուլ», «Այլևայլք» մշտական, ինչպես նաև՝ գրական, գիտական և հասարակական երկամսյա հավելված (1919 թվականին):

1918 թ. հուլիսի 17-ին Ազգային խորհուրդն ու ՀՀ կառավարությունը Թիֆլիսից տեղափոխվեցին Երևան, որից հետո այն դարձավ հայ քաղաքական կյանքի կենտրոնը: Աստիճանաբար հանրապետության մայրաքաղաք տեղափոխվեցին ոչ միայն բարձրագույն իշխանության ու գործադիր մարմինները, այլև հայ կուսակցություններն ու նրանց պաշտոնական հրատարակությունները:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական դաշտում աջակողմյան թեր ներկայացնող խորհրդարանական ՀԺ կուսակցության «Ժողովուրդ» պաշտոնաթերթից բացի, ազդեցիկ պարբերական էր նաև արտախորհրդարանական ՀՌԿ² պաշտոնաթերթ «Վան-Տոսպր»³: Այն 1919 թ. տեղափոխվեց Երևան և, որպես «ՀՌԿ Հայաստանի Խորհրդի օրկան», 1919 թ. սեպտեմբերի 22-ից⁴ սկսեց լույս տեսնել «Հայաստանի ձայն» անունով (գլխավոր խմբագիր՝ Արտակ Դարբինյան)⁵: Նշենք, որ էթե ՀԺԿ-ն և նրա «Ժողովուրդ» պաշտոնաթերթը ներկայացնում էին արևելահայ աջ ազատական հատվածի, ապա ՀՌԿ-ն և նրա «Հայաստանի ձայնը» (թերթի պատմությունը կներ-

¹ ՀԱԱ, ֆ. 4033, ց. 5, գ. 310, թ. 6:

² ՀՄՌԿ-ի հիմնադրումից շատ չանցած՝ կուսակցությունը ինքնահրաժարվել էր «սահմանադրական» եզրից և կոչվում էր Հայ Ռամկավար կուսակցություն:

³ Թերթն սկզբում լույս էր տեսնում շաբաթական երկու, իսկ 1920 թ. հունվարի 29-ի թիվ 8-ից՝ երեք, իսկ ապրիլի 1-ի թիվ 32-ից՝ չորս անգամ:

⁴ «Հայ պարբերական մամուլի պատմության» մեջ նշված է. «1919 թ. մարտի 24-ից» (տե՛ս Հայ պարբերական մամուլի պատմություն, 1900-1922, հ. 2, էջ 710), որն իրականությունը չի համապատասխանում (տե՛ս 1919 թ. սեպտեմբերի 22-ին Երևանում լույս տեսած «Հայաստանի ձայն» թերթի առաջին համարը):

⁵ Սկզբում թերթի ժամանակավոր հասցեն էր Ազատության փ. թիվ 60, իսկ 1920 թ. թիվ 91-ից՝ խմբագրատունը տեղափոխվեց Մալեարյան փ., թիվ 11-ում գտնվող Ե. Աֆրիկյանի տունը:

կայացնենք մեկ այլ առիթով՝ արևմտահայ ու մասնավորապես Կովկասում ապաստանած գաղթականության շահերը¹:

Сурен Саргсян – Журнал «Ван-Тосп»

В последние годы было освещено много вопросов из истории Первой Республики Армении. Однако история прессы, издававшейся в этот период, все еще нуждается в целостном исследовании. Параллельно с газетами рамкаваров «Жоговурд» и «Жоговрди дзайн» в жизни Первой Республики Армении большую роль играла также и официальная газета партии «Рамкавар-Сахманадракан». Газета начала издаваться в 1911 г. в Ване (в первый период), затем с 1915 года – в Тифлисе (второй период), с 1919 по 1920 гг. под названием «Айастани дзайн» – в Ереване. Газета «Ван-Тосп», имеющая вначале подчеркнута литературно-филологическую, историко-этнографическую направленность, в период возобновления Армянского вопроса в 1912 г. была самой активной гаварской газетой, затрагивающей эту проблему среди западноармянской общественности. В газете действовали стабильные рубрики – «Редакционная», «Внутренний обзор», «Внешний обзор», «Недельные новости», «Пресса», «Литературные сочинения», «Объявления», «Другое и другие» и т.д.

Suren Sargsyan – The Periodical “Van Tosp”

In recent years, many issues in the history of the First Republic of Armenia have been covered. However, the history of the periodical press published in that period still needs to be thoroughly studied. Along with the Ramkavar newspapers “Zhoghovurd” (People) and “Zhoghovrdi Dzain” (People’s Voice), the official newspaper of the Armenian Constitutional Ramkavar Party “Van Tosp” played an important role in the life of the First Republic of Armenia. It began to be published in 1911 in Van (first stage), then from 1915 in Tiflis (second stage), and from 1919 to the end of 1920 in Yerevan under the name “The Voice of Armenia”. “Van-Tosp”, which in the first stage had a distinct literary-philological, historical-ethnic orientation, became the most active provincial periodical addressing the issue of reopening the Armenian Question in Western Armenian reality in 1912. The newspaper had a number of consistent columns – “Editorial”, “Internal Theory”, “External Theory”, “Weekly News”, “Press”, “Literary Works”, “Announcements”, “Others” and columns which appeared from time to time.

Ներկայացվել է 06.09.2019

Գրախոսվել է 11.02.2020

Ընդունվել է տպագրության 10.03.2020

¹ Սկսած 1920 թ. սեպտեմբերի 19-ի թիվ 140-ից թերթը լույս էր տեսնում «Խմբագրական մարմին» ստորագրությամբ: